

РІВЕНЬ ЖИТТЯ ЯК СКЛАДНИК РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

THE LEVEL OF LIFE AS A COMPONENT OF THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL IN RURAL SETTLEMENTS: THE EUROPEAN INTEGRATION ASPECT

УДК 338.24:330.5 (477)
<https://doi.org/10.32843/infrastruct40-7>

Бойко Л.М.

д.е.н., доцент
 Національний університет
 «Полтавська політехніка
 імені Юрія Кондратюка»

Чевганова В.Я.

к.е.н., професор
 Національний університет
 «Полтавська політехніка
 імені Юрія Кондратюка»

Ляшенко А.В.

магістр
 Національний університет
 «Полтавська політехніка
 імені Юрія Кондратюка»

Boyko Larysa

National University
 "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"

Chevhanova Vira

National University
 "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"

Liashenko Anna

National University
 "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"

У статті досліджено динаміку основних соціально-економічних показників, зокрема рівня життя людей як важливого складника розвитку людського капіталу в Україні. Ідентифіковано проблемні аспекти, які не дають змоги забезпечити європейський рівень життя населення в Україні. Виявлено, що за майже щорічного зростання номінальної оплати праці працівників сільськогосподарства її розмір є значно меншим від середнього показника заробітної плати в економіці. Встановлено, що попри наявність позитивних тенденцій у підвищенні рівня мінімальної заробітної плати за рівнем життя Україна майже вдвічі відстає від країн Європи та Центральної Азії, а за період 1990–2018 рр. ВНД на душу населення в Україні скоротився більш ніж на чверть. Вважаємо, що суттєвим чинником розвитку людського капіталу в Україні виступає соціальна нерівність різних груп населення. Сільське населення має менші сукупні доходи та темпи їхнього росту, а частка осіб із доходами, меншими за прожитковий мінімум, є вдвічі більше.

Ключові слова: людський капітал, людський розвиток, рівень життя, заробітна плата, соціальна нерівність населення.

В статті досліджено динаміку основних соціально-економічних показників, в

частности уровня жизни людей как важной составляющей развития человеческого капитала в Украине. Идентифицированы проблемные аспекты, которые не позволяют обеспечить европейский уровень жизни населения в Украине. Обнаружено, что при почти ежегодном росте номинальной оплаты труда работников сельского хозяйства ее размер значительно меньше среднего показателя заработной платы по экономике. Установлено, что, несмотря на наличие положительных тенденций в повышении уровня минимальной заработной платы, по уровню жизни Украина почти вдвое отстает от стран Европы и Центральной Азии, а за период 1990–2018 гг. ВНД на душу населения в Украине сократился более чем на четверть. Считаем, что существенным фактором развития человеческого капитала в Украине выступает социальное неравенство различных групп населения. Сельское население имеет меньшие совокупные доходы и темпы их роста, а доля лиц с доходами меньше прожиточного минимума – вдвое больше.

Ключевые слова: человеческий капитал, развитие человечества, уровень жизни, заработная плата, социальное неравенство населения.

The dynamics of the main socio-economic indicators, in particular the standard of living of people, as an important component of human capital development in Ukraine is investigated. Problematic aspects have been identified which do not allow to ensure the European standard of living of the population in Ukraine concerning the content and setting of minimum wage, average wage, low share of wages in GDP and production costs, etc. Emphasis is placed on the dynamics of changes in the remuneration of agricultural workers. It is revealed that with almost annual growth of the nominal wage of agricultural workers, its size is much smaller than the average wage in the economy. It was found that despite the positive trends in raising the minimum wage, in terms of living standards Ukraine is almost twice behind the countries of Europe and Central Asia. The features of the components of the Human Development Index in Ukraine in comparison with the countries of Europe and Central Asia for 2018 have been substantiated. Thus, if by the life expectancy index of birth in Ukraine is not too far behind the corresponding indicator, and even in terms of the average number of years of study it even exceeds, then by the level of life it is almost twice behind. Over the period 1990–2018, GNI per capita in Ukraine declined more than a quarter. Social inequality of the different population groups is a significant factor in the development of human capital in Ukraine. A comparison of the volume and structure of income and expenditure of rural and urban residents has made it possible to find that people in rural settlements receive lower aggregate incomes, their growth rates are lower, their share with incomes below the subsistence level is twice as high, and the share of wages in the income of rural residents is one-third lower. The cost structure of both urban and rural residents is irrational and does not correspond to the level of EU countries; in particular, in Ukraine the share of food expenditure is more than half. The analysis of actual indicators of the standard of living of the population, the study of their peculiarities in urban and rural settlements is the basis for the formation of administrative decisions in order to adequately solve the existing problems in the sphere of ensuring the European standard of living of the population of Ukraine.

Key words: human capital, human development, standard of living, wages, social inequality of the population.

Постановка проблеми. Україною цілеспрямовано здійснюються кроки на шляху до євроінтеграції. Пріоритетним напрямом досягнення вищого рівня суспільного розвитку у країнах ЄС є формування сучасного людського капіталу. Зокрема, Стратегією розвитку країн – членів ЄС (Стратегія Європа 2020) є мета розумного, сталого та всеохоплюючого зростання, що передбачає досягнення довгострокового тривалого та постійного підвищення якості життя людей [1].

Статтю 40 Угоди про асоціацію України з ЄС теж передбачено такі заходи, як покращення якості життя населення, зменшення бідності,

зростання кількості робочих місць та поліпшення їхньої якості, створення гідних умов праці тощо [2]. Однак законодавчо проголошені завдання не завжди реалізуються повною мірою, здебільшого це зводиться до окремих заходів у сфері освіти та охорони здоров'я. До того ж, численні реформи, які проводяться в Україні, не супроводжуються попередніми науковими дослідженнями щодо впливу цих реформ на людей, збереження людського потенціалу, рівня життя населення, що привело до суттєвих втрат вітчизняного людського потенціалу. Так, згідно з дослідженнями вчених [3], частка людського капіталу у структурі національного

багатства у 2000–2005 рр. порівняно з 1990 р. зменшилася на 8% і становила 47%. Особливо критичною ситуація виявилася з формуванням, використанням та розвитком людського потенціалу сільських поселень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питання розроблення теоретичних та практичних засад людського капіталу знаходяться у полі зору багатьох учених, таких як О.Є. Кузьмін, О. Піщуліна, Т. Юрочко, М. Міщенко, Я. Жаліло та багато інших.

Специфіку розвитку людського капіталу в аграрному секторі України досліджують О.М. Бородіна, О.В. Риковська, І.В. Прокопа та інші.

Незважаючи на наявність багатьох праць із питань розвитку людського капіталу, окремі напрями потребують продовження досліджень. Так, наявними науковими дослідженнями вчених недостатня увага надається соціальним передумовам євроінтеграції України, зокрема це стосується специфіки розвитку людського капіталу в сільських населених пунктах. Зазначене й зумовило вибір теми нашої публікації.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження рівня життя людей (як важливого складника розвитку людського капіталу), що проживають у сільських поселеннях, за основними показниками та порівняння їх із відповідними у країнах – членах ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підготовка до євроінтеграції є складним і багатоаспектним процесом, а кожна країна, яка прагне стати повноправним членом ЄС, повинна насамперед побудувати Європу на своїй території, організувати життєдіяльність суспільства за єдиними стандартами ЄС [4, с. 18]. Тому кінцевою метою побудови соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні повинно бути підвищення рівня і якості життя людей і доведення його до рівня економічно високорозвинених країн світу. Рівень життя – це показник добробуту людей, який передусім характеризує рівень споживання благ. Поняття якості життя є ширшим і, крім вказаного, передбачає всебічний розвиток людини та асоціюється з чинними соціальними стандартами та фінансовими можливостями країни [5, с. 153].

Важливим чинником розвитку людського капіталу виступає розмір заробітної плати працівників. Як свідчать дані (табл. 1), розмір середньомісячної номінальної заробітної плати постійно збільшується, така ж тенденція майже щороку характерна і для реальної заробітної плати, однак темпи росту останньої завжди є меншими. Зазначене означає, що значною мірою підвищення номінальної заробітної плати нівелюється інфляцією. Водночас, як підтверджено досвідом країн Центральної та Східної Європи, між рівнем заробітної плати й економічним зростанням в країні є

тісний зв'язок, адже початок демократичних змін зафіксовано за умови, коли річний дохід на особу становить більше 1500 дол., а безповоротні економічні зміни – коли відповідний показник досягає 6–7 тис. дол. [6, с. 21].

Точкою відліку, базою обрахунку рівня заробітної плати працівників повинна бути мінімальна заробітна плата. З цього приводу варто зазначити, що в шести із двадцяти восьми країн членів ЄС її взагалі не встановлюють, а решту країн співдружності умовно поділяють на три групи [7]. До першої групи відносять країни, в яких розмір мінімальної заробітної плати не перевищує 500 євро, до другої – знаходиться в межах від 500 до 1000 євро, а до третьої – понад 1000 євро. При цьому найменшим є розмір мінімальної заробітної плати в Болгарії (261євро), тоді як в Україні у січні 2018 р. цей показник був у 2,4 раза меншим (108 євро).

Сам зміст і призначення мінімальної заробітної плати в Україні і країнах ЄС суттєво відрізняється. Якщо в останніх вона забезпечує збереження професійного здоров'я працівника, підвищення кваліфікації, підготовку до праці нового покоління, задоволення потреб сім'ї, тобто розширене відтворення робочої сили, то в Україні її розмір є недостатнім навіть для простого відтворення робочої сили безпосереднього працівника [8].

За висновками МВФ, Україна займає одне з останніх місць у світі за рівнем оплати праці, вона відноситься до трійки країн (куди входять також Вірменія та Індонезія), що характеризуються найменшим розміром мінімальної та середньої заробітної плати. До речі, 52% зарплат в Україні за розміром наближаються до мінімальної заробітної плати, тоді як у Грузії цей показник становить лише 2,8% [9].

Особливо складною є ситуація із заробітною платою у сільському господарстві, адже вже за 1990–1995 рр. суттєво змінилися галузеві співвідношення у розмірах оплати праці працівників. Якщо у 1990 р. індекс оплати праці працівника у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві становив 105,0% до середнього по економіці, то у грудні 1995 р. – лише 50,7%. Незважаючи на відносне зростання номінальної заробітної плати працівників сільського господарства, мисливства, лісового господарства у 2018 р., її абсолютне значення становило 7557 грн проти 8865 грн по економіці загалом, або лише 85,2%. Існуючий рівень заробітної плати в сільському господарстві не дозволяє реалізовувати функції заробітної плати: відтворювальну та стимулюючу.

Однією із причин зазначеного виступає той факт, що в сільському господарстві з самого початку ринкових перетворень значно погіршилися умови відтворення всіх факторів виробництва, насамперед трудових, через недосконалу цінову політику держави, адже ціни промислової продукції, що

споживається у сільському господарстві, в середньому за 1992–1994 рр. перевищували ціни реалізації продукції сільського господарства в 1,5 раза. Надалі суттєві відхилення останніх відзначалися у 1998 р., 2002 р., 2004–2006 рр., 2013 р. За період 2001–2017 рр. ріст цін на продукцію, що виробляється сільським господарством, становив 7 разів, тоді як на продукцію та послуги промисловості, що споживаються в галузі, – більш ніж 11 разів.

Підтвердженням низького рівня заробітної плати в Україні, знецінення людського капіталу є низька частка витрат на оплату праці у ВВП та витратах на виробництво продукції. Така тенденція є характерною для країн, що дотримуються політики дешевої робочої сили та недооцінки кваліфікованої праці. За період 1995–2018 рр. в структурі ВВП за категоріями доходу різко зменшилася частка витрат на оплату праці (із 43,5% до 39,2%). Для порівняння, вказаний показник у країнах ЄС становить близько 65% [6, с. 21].

Частка витрат на оплату праці у структурі операційних витрат в Україні у 2006–2011 рр. була 5–6%, тоді як у розвинених країнах Західної Європи – близько 45% [8]. Частка витрат на оплату праці у загальних витратах на виробництво продукції у сільськогосподарських підприємствах зменшилася із 33,6% у 1995 р. до 5,7% у 2018 р. Збільшити частку оплати праці у витратах на виробництво на підприємствах можливо за рахунок зменшення питомої ваги матеріальних витрат, а це вимагає впровадження інновацій усіх видів і, відповідно, зростання продуктивності праці.

Інтегральним індексом рівня життя, який використовується міжнародною спільнотою, є індекс людського розвитку (ІЛР). Починаючи із 2019 р. було змінено підходи до визначення складників окремих показників. Для визначення одного з компонентів ІЛР, а саме якості життя, відтепер використовують показник валового національного доходу (ВНД), розрахованого за паритетом купівельної

Таблиця 1

Динаміка основних соціально-економічних показників в Україні

Показники	Рік					
	1995	2000	2005	2010	2015	2018
Частка оплати найманих працівників у ВВП (за категоріями доходу)	43,5	42,3	49,1	48,2	39,1	39,2*
Індекс середньомісячної номінальної заробітної плати по економіці в цілому	514,0	129,6	136,7	120,0	123,6	124,8
Індекс середньомісячної реальної заробітної плати по економіці в цілому	110,6	99,1	120,3	110,2	109,0	112,5
Оплата праці штатних працівників сільського господарства до середнього показника по економіці в цілому, %	50,7	49,6	54,2	65,7	74,8	80,8
Індекс середньомісячної номінальної заробітної плати найманих працівників у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві	405,2	129,2	140,5	77,2	129,5	124,4
Частка витрат на оплату праці у загальних витратах на виробництво продукції у сільськогосподарських підприємствах	33,6	13,7	14,4	9,1	5,0	5,7
<i>Дані 2017 року</i>						

Джерело: складено за даними [10]

Таблиця 2

Структура сукупних ресурсів домогосподарств України

	2000 р.		2010 р.		2018 р.	
	поселення		поселення		поселення	
	міські	сільські	міські	сільські	міські	сільські
Усього сукупних ресурсів, грн.	406,8	458,4	3605,1	3164,6	10121,5	9455,2
Структура сукупних ресурсів, %						
Грошові доходи	75,3	54,0	93,1	82,4	92,6	83,9
У т.ч. оплата праці	46,6	18,7	54,1	32,0	60,2	41,6
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	1,1	13,4	0,5	10,9	0,4	7,2
Інші грошові доходи	27,6	21,9	38,5	39,5	32,0	35,1
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	8,0	34,9	1,7	12,9	1,1	9,6
Інші надходження	16,7	10,1	5,2	4,7	6,3	6,5

Джерело: складено за даними: [10] * на одне домогосподарство.

спроможності (ПКС) 2011 р. [11]. За підсумками 2018 р. Україна посіла 88 позицію із 189 країн світу за ІЛР. За період 1990–2018 рр. для загального показника ІЛР характерна тенденція зростання із 0,705 до 0,750. Проте аналіз динаміки окремих складників ІЛР засвідчив таке. Якщо за досліджуваний період за першими двома складниками спостерігалось збільшення, зокрема, очікувана тривалість життя українця зросла на 2,1 року, а середня кількість років навчання – на 2,7 року, то третій складник, а саме ВНД на душу населення, скоротився більш ніж на чверть (25,6%). Принагідно додати, що за показником очікуваної тривалості життя при народженні Україна не надто відстає від відповідного показника у країнах Європи та Центральної Азії (72,0 проти 74,2), а за показником середньої кількості років навчання навіть випереджає цю групу країн (11,3 проти 10,2). А от за рівнем життя, що відображається у ВНД на душу населення, Україна майже вдвічі відстає від цієї групи країн, а від Казахстану – майже втричі (7,994 проти 15,498 та 22,168).

Рівень життя окремого громадянина визначається рівнем та структурою його сукупних ресурсів та витрат. Як свідчать дані (табл. 2), структура сукупних ресурсів сільських домогосподарств за 2000–2018 рр. була нестабільною і відрізнялася від відповідної по міських домогосподарствах. Передусім відмінними у них були обсяги сукупних доходів, а також темпи їхнього зростання.

Зокрема, за 2000–2018 рр. темп зростання сукупних доходів по сільських домогосподарствах становив 20,6 раза, тоді як по міських – 24,9 раза. У сільських домогосподарствах значно меншою, ніж у міських, є частка грошових доходів, хоча слід вказати на поступове скорочення вказаної різниці. Частка оплати праці у сукупних ресурсах сільських домогосподарств за досліджуваний період збільшилася із 18,7% у 2000 р. до 41,6% у 2018 р. Проте цей показник все ж залишається майже на третину меншим, ніж у міських жителів. Натомість у сільських домогосподарствах значно більшою є

частка доходів від продажу сільськогосподарської продукції (7, 2% у 2018 р. проти 0,4% у міських домогосподарствах) та частка продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель (відповідно 9,6% та 1,1%).

Аналізуючи структуру сукупних витрат домогосподарств України (табл. 3), слід зауважити, що структура витрат домогосподарств (як міських, так і сільських) є нераціональною і далеко не відповідає структурі витрат у розвинутих країнах. Фактично у 2018 р. як у сільських, так і у міських жителів більше половини у структурі витрат становили витрати на продовольство, тоді як в економічно розвинених країнах ЄС встановлений рівень цього показника у 8–20% [8]. Особливостями витрат населення у сільських поселеннях є менший обсяг сукупних витрат та значно менша частка витрат на непродовольчі товари, ніж у міських поселеннях.

Суттєвим чинником розвитку людського капіталу в Україні виступає соціальна нерівність населення, адже збільшення нерівності призводить до збільшення витрат у людському розвитку. Підтвердженням зазначеного є введення показника нерівності людського розвитку (ІНЛР) в дослідженнях ПРООН, що представлені у Доповіді про людський розвиток [11]. Оскільки показник нерівності в Україні у 2017 р. становить 6,5%, це приводить до зменшення показника ІЛР із 0,750 до 0,701. Глибинні причини цього явища полягають у галузевій диференціації оплати праці працівників, у різних можливостях доступу до користування державним та суспільним майном, у майновій нерівності, що виникла під час здійснення процесів приватизації у країні, у недосконалії із соціального погляду політиці розподілу доходів, яка спрямована на задоволення потреб невеликого прошарку суспільства [12]. Сучасний стан диференціації доходів населення України умовно характеризують такі дані: 5% багатих українців мають у власності 65% багатства, 60% бідних людей – володіють п'ятьма відсотками багатства, а 35% осіб середнього класу – володіють 30% багатства [13, с. 6].

Таблиця 3

Структура сукупних витрат домогосподарств

	2000 р.		2010 р.		2018 р.	
	поселення		поселення		поселення	
	міські	сільські	міські	сільські	міські	сільські
Сукупні витрати,	547,3	528,1	3209,8	2765,6	8642,8	7618,7
Структура сукупних витрат, %:						
Споживчі сукупні витрати	93,8	92,5	91,0	87,4	93,1	90,0
Продовольчі товари	65,3	74,1	55,6	59,9	52,0	54,6
Непродовольчі товари	28,5	18,4	35,4	27,5	41,1	35,4
Оплата житла, комунальних продуктів та послуг	8,1	4,2	8,6	4,9	15,0	11,4
З них сума пільг та субсидій	2,5	1,8	0,6	0,5	3,0	4,0
Неспоживчі сукупні витрати	6,2	7,5	9,0	12,6	6,9	10,0

Джерело: складено за даними: [10]

У 2018 р. 41,1% сільських жителів отримували доходи до 3000 грн, тоді як серед міських частка таких осіб становила лише 26,4%. Натомість частка міських жителів із середньодушовим еквівалентним доходом понад 4800 грн становила більше третини, тоді як частка сільських із таким доходом не досягала і п'ятої частини. У сільській місцевості у 2005 р. 78,9% населення отримували грошові доходи, менші за прожитковий мінімум. До 2018 р. ця частка зменшилася до 7,1%, однак цей показник залишився більш ніж удвічі вищим, ніж у містах.

Висновки з проведеного дослідження. Прагнення України бути повноправним членом європейського співтовариства вимагає рішучих практичних дій щодо підвищення рівня та якості життя населення. Адже нині за рівнем життя, що відображається показником ВНД на душу населення, Україна майже вдвічі відстає від європейських країн.

Дослідженням встановлено, що попри наявність позитивних тенденцій у підвищенні рівня мінімальної заробітної плати він є недостатнім навіть для простого відтворення робочої сили працівника, а середня заробітна плата далеко не відповідає європейському рівню. Заробітна плата працівника сільського господарства становить лише 85,2% від середнього показника в економіці загалом. Такі показники рівня життя людей, як частка оплати праці у ВВП та у витратах на виробництво продукції, є низькими і не досягають рівня країн ЄС. Обґрунтовано, що в Україні рівень життя сільських жителів є значно гіршим, ніж міських. Так, у жителів сільських поселень меншими є обсяги сукупних доходів, а також темпи їх зростання, у них на третину меншою є частка оплати праці у сукупних доходах, ніж у жителів міст. За значного зменшення частки сільського населення з доходами, меншими за прожитковий мінімум, у 2018 р. до 7,1%, цей показник залишився більш ніж удвічі вищим, ніж у містах. Структура витрат домогосподарств (як міських, так і сільських) є нераціональною і далеко не відповідає структурі витрат у розвинутих країнах. Аналіз фактичних показників рівня життя населення, вивчення їхніх особливостей у міських та сільських поселеннях є базою формування управлінських рішень із метою адекватного вирішення наявних проблем у сфері забезпечення європейського рівня життя населення України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Europa 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. – Communication from the Commission, Brussels, 3 March 2010. URL: http://eurlex.europa.eu/legal_content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC2020&from=EN.
2. Угода про асоціацію з ЄС. 2017. URL: eu-ua.org/tekst-uhaly-pro-asotsiatsiatsiiu (дата звернення: 30.01.2020).

3. Розвиток людського капіталу на шляху до якісних реформ: аналітична доповідь / Піщуліна О., Юрочко Т., Міщенко М. [та ін.]; за ред. О. Піщуліної. URL: <http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018LUDKAPITAL.pdf> (дата звернення: 30.01.2020).

4. Аграрний сектор на шляху до євроінтеграції: монографія / авт. кол. : Бетлій М. та ін.; за ред. О. М. Бородіної. Ужгород : ІВА, 2006. 496 с.

5. Україна у 2005–2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: монографія / за ред. Ю.Г. Рубана. К. : НІСД, 2009. 655 с.

6. Методологічні та прикладні аспекти праці та соціальної політики / За ред. Т.М. Кір'ян. К. : ДП «Вид-во «Соцінформ», 2008. 384 с.

7. Якою є мінімальна заробітна плата в країнах Європи. Цікаве дослідження. URL: <https://ukrreporter.com.ua> (дата звернення: 30.01.2020).

8. Інформаційно аналітичні матеріали до засідання НТСЕР до питання про стан реформування оплати праці. Київ. 2014. URL: www.ntser.gov.ua>split>files>content>p1-ps (дата звернення: 30.01.2020).

9. Порівняльний аналіз оподаткування фондів заробітної плати та видатків бюджету в окремих країнах СНД, ЄС, Азії, Латинської Америки. В. Дубровський, Я. Черкашин. Київ, 2018. URL: <https://rpr.org.ua>Doslidzhennya-rosmir-derzhavy> (дата звернення 30.01.2020).

10. Статистичний щорічник України за 2018 рік / за ред. І. Вернера. Київ : Державна служба статистики, 2019. 541 с.

11. Доповідь про стан людського розвитку – 2019. Нерівність у людському розвитку в 21 столітті Аналітична записка за країнами, що представлені в Доповіді про стан людського розвитку за 2019 рік. URL: [Ukraine-\(ukr\)-HDR-2019.pdf](http://Ukraine-(ukr)-HDR-2019.pdf) (дата звернення: 30.01.2020).

12. Трансформаційні процеси та економічне зростання в Україні / За ред. В.М. Гейця. Х. : Форт, 2003. 440 с.

13. Черняк В. Держава повинна захищати справедливість, або що таке капіталізм із людським обличчям / В. Черняк. *Голос України*. 2009. № 242 (4742), 19 груд. С. 6–7.

REFERENCES:

1. Europa 2020. (2010). A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. – Communication from the Commission, Brussels, 3 March 2010. URL: http://eurlex.europa.eu/legal_content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC2020&from=EN (accessed 30 January 2020).
2. Uhoda pro asotsiatsiyu z YeS. (2017). [Association Agreement with the EU]. Available at: eu-ua.org/tekst-uhody-pro-asotsiatsiatsiiu (accessed 30 January 2020).
3. Pishchulina O., Yurochko T., Mishchenko M. (2018). Rozvytok lyudskoho kapitalu na hlyakhu do yakisnykh reform. [Human capital development on the path to quality reforms]: Analytical report. Kiev. Available at: <http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018LUDKAPITAL.pdf> (accessed 30 January 2020).
4. Borodina O. (2006). Ahrarnyy sektor na shlyakhu do yevrointegratsiyi [Agrarian sector on the road to European integration]. Uzhhorod: IBA. (in Ukrainian)

5. Ruban Yu. (2009). Ukrainian u 2005–2009 rr.: stratehichni otsinky suspilno-politychnoho ta sotsialno-ekonomichnoho rozvytku [Ukraine in 2005–2009: strategic assessments of socio-political and socio-economic development]. Kyiv : NISD. (in Ukrainian)
6. Kiryan T. (2008). Metodolohichni ta prykladni aspekty pratsi ta sotsialnoyi polityky [Methodological and applied aspects of labor and social policy]. Kyiv: DP «Vyd-vo «Sotsinform». (in Ukrainian)
7. Yakoyu ye minimalna zarobitna plata v krayinakh Yevropy. Tsikave doslidzhennya (2019). [What is the minimum wage in Europe. Interesting research]. Available at: <https://ukrreporter.cona.ua> (accessed 30 January 2020).
8. Informatsiyino analitychni materialy do zasidannya NTSER do pytannya pro stan reformyvannya oplaty pratsi (2014). [Information analytical materials for the NTSER meeting on the issue of the state of remuneration reform]. Available at: www.ntser.gov.ua>split>files>content>p1–ps (accessed 30 January 2020).
9. Dubrovskiy Ya., Cherkashyn Ya. (2018). Porivnyalnyi analiz opodatkovannya fondiv zarobitnoyi platy ta vydatkiv byudzhetu v okremykh krayinarh SND, YeS, Azii, Latynskoyi Ameryky. [Comparative analysis of payroll taxation and budget expenditures in CIS, EU, Asia, Latin America]. Available at: <https://rpr.org.ua>> Doslidzhennya–rosmir–derzhavy (accessed 30 January 2020).
10. Verner I. (2019). Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2018 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2018]. Kyiv :Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny. (in Ukrainian)
11. Dopovyd pro stan lyudskoho rozvytku – 2019. Nerivnist u lyudskomu rozvytku 21 stolitti. Analitychna zapyska za krayinamy, shsho predstavleni v dopovydi pro stan lyudskoho rozvytku za 2019 rik. [Human Development Report 2019 Human Development Inequalities in the 21st Century Analytical Note on Countries presented in the 2019 Human Development Report]. Available at: [Ukraine-\(ukr\)-HDR-2019.pdf](http://Ukraine-(ukr)-HDR-2019.pdf) (accessed 30 January 2020).
12. Geyets W. (2003). Transformatsiyini protsesy ta ekonomichne zrostantnya v Ukraini. [Transformation processes and economic growth in Ukraine]. Kharkiv: Fort. (in Ukrainian)
13. Chernyak V. (2009). Derzhava povynna zakhychchaty spravedlyvyst, abo chcho take kapitalizm iz lyudskym oblychchiam [The state must protect justice, or what is capitalism with a human face]. Golos Ukrainy. Vol. 242. 6–7.